

РЕЦЕНЗИЯ

от Тотко Нейков Стоянов, д-р, професор в Катедрата по Археология на СУ „Св. Климент Охридски“, член на Научно жури, назначено със заповед на г-н Ректора на СУ (№ РД 38-104/ 09.02.2022),

по конкурс за заемане на академичната длъжност „доцент“ по професионално направление 2.2. История и Археология (Археология – Архитектурна Археология), обявен в ДВ бр. 103/ 10.12.2021 г.

1. В обявения конкурс, организиран по заявка на ФС на Исторически факултет (протокол № 4/ 26.01.2022 г.) за нуждите на Катедрата по Археология, единствен кандидат е гл. ас. д-р **Даниела Стефанова Стоянова**. Документите ѝ са приети от Комисия назначена със заповед на г-н Ректора № РД 38-72/ 31.01.2022, а основание за нейното участие в конкурсната процедура е депозираната справка, че изпълнява минималните национални изисквания по чл. 2б от ЗРАСРБ. Д. Стоянова е завършила специалност Археология в Историческия факултет на СУ през 1997 г. През 1998-2001 г. е редовен докторант към Катедрата с тема: *„Монументална архитектура в Тракия V-III в. пр. Хр. Строителни материали, техники, конструкции, ордери“* (защита 2002 г.). От 2006 г. е редовен преподавател в Катедрата по Археология.

В конкурса тя участва с хабилитационен труд, публикуван и предоставен за оценка под заглавие: *„Строителна керамика и архитектурна теракота от Аполония Понтика (VI в. пр. Хр. – III в. пр. Хр.)“*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2022 г. Участва и с 20 публикации по приложен списък, всички публикувани след 2002 г.

2. Даниела Стоянова е от възпитаниците на първия випуск на специалност Археология, предпоставка за добро начало в професионалното ѝ развитие. Наличието на курс по архитектурна археология в програмата на специалността и подготовката ѝ в специалност Архитектура на Строителния техникум във Варна, провокираха интереса на Даниела към класическата монументална архитектура и тя, още като студент, бе съавтор в публикация за архитектурен паметник на античния Одесос (№ 1 от общия списък на публикациите). Днес тя е водещ изследовател в сферата на архитектурната археология в България. Всъщност, включването на основен курс по това направление в бакалавърската и магистърската програма на специалност Археология на Софийския университет (обичайно липсващ в програмите на други ВУЗ), е свързано с включването на д-р Д. Стоянова като редовен преподавател в катедрата (титуляр на лекционния курс по „Архитектурна археология“ в бакалавърската програма, с хорариум от 90 ч. лекции

и 90 ч.). В тази посока тя разви и предложи и специализиран семинар „Стенна живопис и архитектурна декорация в Източното Средиземноморие и Тракия“ и лекционен курс: „Консервация и реставрация на археологически архитектурни паметници“ в магистърската програма (с хорариум 30 ч. лекции и 15 ч. упражнения). Ангажиментът на Д. Стоянова с тези дисциплини води до учебна заетост почти двойно по-голяма от нормативната. Работата със студентите, и в лекционната, и в семинарната форма на обучение и непосредственото общуване с тях, както и участието ѝ в летните теренни практики на студенти по археология на обект Тракийски градски център в ИАР „Сборяново“, дават възможност за селектиране на студенти, които притежават качества за специализиране в областта на архитектурната археология. Ръководените от нея курсови проекти и дипломни тези дават резултат и в последните години са налице възпитаници на катедрата, които се обучават като докторанти с теми в това направление или такива, в които важен дял имат и данните от архитектурата.

Знанията на Даниела са в помощ на екипа, проучващ тракийския град в ИАР Сборяново повече от двадесет години, чийто член тя е от 1997 г. От 2006 г. тя е заместник-ръководител, а от 2021 г. ръководител. От 2005 г., по покана на колеги от екипа проучващ Аполония, тя се включи в обработването на масивите строителната керамика и архитектурна теракота от фондовете на музея. Даниела Стоянова бе организатор и реален менджиър на научно-изследователските проекти за изследване на възможните източници на суровини за производство на строителна керамика и архитектурна теракота в Аполония Понтика, реализирани в периода 2006–2007 г. От 2009 г., след покана на екипа, проучващ обект „Храмов комплекс на о-в Св. Св. Кирик и Юлита“, тя работи на този изключително важен обект и допринася за изследване на разкритите останки от монументална архитектура, архитектурна декорация, строителната керамика и архитектурна теракота.

Авторитетът ѝ на експерт е в основата на поканата за участие в проучването и публикуването на храма на Майката на боговете в Дионисополис (Балчик), (прил. 10 А, монографии № 6); в публикуването на резултати от разкопките на тракийската резиденция на връх Кози грамади; като консултат на проучванията на светилището в м. Секиз харман при с. Кръстевич, Хисаря (от 2012 г.); консултант на монумента в могилата Малтепе при с. Маноле (2018-2020 г.), на археологическия обект при Васил Левски (от 2020 г.). Тя е участник и/или ръководител серия проекти на фонд Научни изследвания към СУ, като много от текстовете, с които тя участва в конкурса са резултат от изпълнението на тези проекти. Участва и в организацията на международните научни конференции “Graves, Tombs, Necropolis in their Settlement Environment in the Eastern Mediterranean – Classical to Hellenistic Period”, София – Казанлък – Исперих – София, 09-14.10.2016 и “The Alexandrovo Tomb. 20 years later”. 11-12 май 2021, осъществени също в рамките на проекти, в които Даниела Стоянова има участие.

Качествата на ерудиран изследовател на античната монументална архитектура в Тракия и Егейския ареал, демонстрирани в изявите ѝ международни форуми,

колективни трудове и други издания, доведе до поканата за участие като член на Getty Connecting Art Histories Seminar: “The many lives of ancient monuments 600 BC–AD 600” и “Beyond the Northern Aegean” (2019-2023 г.) и на международния екип на проект „АРАХ“, в програма за теренни проучвания на област Ксанти, Гърция, с акцент върху територията на антична Абдера.

Даниела Стоянова е член е на Асоциацията на българските археолози от основаването ѝ, а от 2015 г. е член на Управителния съвет.

3. Монографията, с която Д. Стоянова участва в конкурса, е посветена на строителната керамика и архитектурната теракота от Аполония Понтика за периода VI – III в. пр. Хр., изследване пряко свързано с темата на конкурса за доцент по архитектурна археология. Изследването има класическа структура от въведение, шест глави, заключение, библиография и приложения (таблици, списък на образите, резюме на английски език), общо 192 страници.

Глава 1 е посветени на целите, задачите, методите и хронологическите рамки на изследването. Като основна цел е определено систематизирането на натрупаната информация за тази група артефакти, които са специфичен извор за гражданската и обществената архитектура на територията на един градски център и неговата хора, както и на производството и/или импорта им. Акценти са синтезирането на данните от обект Храмов комплекс и светилище на о-в Св. Св. Кирик и Юлита и данните за строителната керамика и архитектурна теракота от Аполония Понтика, които имат отношение към изследвания материал от теменоса на о-в Св. Св. Кирик и Юлита, за да се достигне до обобщена картина за монументалната храмова и обществена архитектура в Аполония Понтика.

Задачите, свързани с постигане на поставената цел, са да се финализира в значителна степен обработката на огромната база данни от стоителна керамика и архитектурна теракота натрупана за над 100 години разкопки (и случайни находки) от о. Св. Св. Кирик и Юлита, от града и некрополите му и различни структури на територията на полиса, като се съчетаят данните от личната работа на автора по обработване на материали с различен произхода, започнала от 2005 насам, както и на новопридобити такива. Част от тези усилия са намерили вече израз в публикации на автора, излезли от печат (срв. прил. 10А № 19-21, 24, 33, 45, 47) или под печат.

Неформално, авторът е запознал читателя с обичайните, но и специфичните методи на изследване на археологическия материал. Обосновани са и хронологическите рамки на изследването – около средата на VI – края на III/началото на II в. пр. Хр., на базата на артефактите, които са известни до момента.

В глава 2. *Историята на проучванията и историография* е представена стегнато информация за хронологията на проучванията в Созопол и района, публикациите, свързани с тях, информация за изследвания и публикуване на материали, от типа на изследваните в монографията, от Западното и Северното Черноморие и важни общи изследвания за архитектурната теракота и строителната керамика.

Глави 3, 4, 5, и 6 са посветени съответно на *Строителната керамика от къснокласическата и елинистическата епоха, Храмова(та) архитектура и архитектурна(та) декорация, Архаичната строителна керамика Архитектурната теракота*. Привидният хронологически и тематичен дисонанс в заглавията на четирите глави е резултат на осмислянето на вътрешната логика в представянето на наличната база данни, за да се постигне акцента в целите на изследването, посочени по-горе.

Най-напред (в 3 гл.) е представена строителната керамика от къснокласическата и ранноелинистическата епоха, за която е натрупан най-обемист емпиричен материал. Изведени са основните характеристики на плоските и покриващите керемиди, на челните керемиди и антефиксите, и един нов елемент – подовите плочи, чието производство е документирано, засега, единствено в Аполония Понтика. Характеристиките им са илюстрирани с фото- и графични образи, изработени от автора. Приведени са аргументи за местното производство на тези елементи от строителната керамика. От една страна е подпечатването (с каталожни данни в таблици 1-4, приложени в края на труда), особено на плоските коринтски керемиди, като такива екземпляри са документираны основно в Аполония и хинтерланда ѝ, а от друга – ограничените данни за импорт на керемиди от Синопе и Хераклея Понтика през този период. Тези данни са подкрепени с изводите от археометричния анализ на проби от глиница в района на Аполония и сравненията с проби от подпечатани керемиди, показващи сходство с пробите от глиницата (срв. прил. 10А № 24). Този компендиум на строителната керамика, основно произвеждана в Аполония, през посочения период е добра изходна база за публикуването на емпиричния материал от различни обекти в града, некрополите и хората му.

Логиката, в следващата глава (4) да бъдат разгледани данните за развитието и характеристиките на *Храмова(та) архитектура и архитектурна(та) декорация* на Аполония Понтика, придобити при ранните проучвания на о-в Св. Кирик и най-вече при подновените проучвания на теменоса на Аполон Иетрос (2009 г.) и в различни части на п-в Скамний в края на ХХ и през ХХІ век, се основава на откритите стотици фрагменти от късноархаични и къснокласически и ранноелинистически плоски и покриващи керемиди и ограничен брой, но от изключителна важност, фрагменти от архитектурна теракота от късноархаичната /раннокласическата и къснокласическата и елинистическата епохи. Познаването на техните характеристики и датиращи белези са важен изследователски „инструмент“, който въпреки минималните останки от архитектурните паметници, позволява изясняването на техните планови и конструктивни особености, фази и хронология.

Представената изчерпателна картина на храмовата и култова монументална архитектура (храмове олтари и други сгради) от теменоса и обзора на паметници със същия характер от полуострова (познати основно от предварителни публикации), с обосноваването предложени за интерпретация и периодизация, има подчертано приносен характер. Според мен, съдържанието на тази глава

предопределя присъствието на монументалната храмова и култова архитектура и в заглавието на монографията.

След предходната глава, представянето на синтезираната информация за сигурно установените типове плоски, покриващи и челни керемиди и антефикси без декорация, от архаичната епоха, използвани в Аполония Понтика, в глава 5, изглежда логично. Там, където това е било възможно, находките от архаична строителна керамика са свързани с конкретни сгради и е представена информация, на базата на която е изведена хронология им.

Последната глава, посветена на анализа на архитектурната теракота от Аполония от средата на VI в. пр. Хр. до около средата – края на III в. пр. Хр., има представителен дял в монографията. Изследването е базирано на публикувани и достъпни на автора артефакти. Разгледани са следните групи от архитектурна теракота:

- архаични антефикси без декорация, палметни антефикси от архаичната и къснокласическата/елинистическата епоха, архаични антефикси с Горгона и плетеница;
- архаични челни керемиди с водосток, архаични челни керемиди с плетеница, архаични челни керемиди с рисувана декорация, къснокласически /елинистически челни керемиди с релефен меандър и челни керемиди с йонийски киматион;
- архаични плочи с йонийски киматион и астрагал; късноархаични плочи с войни;
- къснокласически/елинистически сими с релефна декорация от лъвски глави, с редуващи се глави на сатири и полупалмети/палмети, с редуващи се глави на нимфи (растителни богини) и полупалмети/палмети и редуващи се глави на сатир и нимфа.

В представянето на този силно фрагментиран материал, Даниела Стоянова е избрала сложен и труден за осъществяване модел – съчатаването на каталожно описание, придружено от фото- и графични образи и реконструкции, които да илюстрират предложената обемна и функционална реконструкция. Тези данни са поставени в контекста на информация за произхода/контекста на фрагмента /фрагментите и коментар и интерпретация за паралели от Черноморския и Егейските ареали, налични интерпретации на паралелите като функция, данни за школи/ателиета и датирание. Тук са проявени в максимална степен уменията ѝ да анализира и представи образно и най-незначителен на вид фрагмент и да го постави в контекста на възможната информация в специализираната литература за глинената и каменната архитектурна декорация и пластика.

Систематизираната информация е позволила на автора по-цялостното реконструиране на три типа покриви от късноархаичния и раннокласическия период в Аполония Понтика. И трите реконструкции включват различни типове коринтски плоски и лаконски покриващи керемиди и свързаните с тях челни керемиди и антефикси. Най-впечатляващ сред тях е покривът на Архаичния храм с челни керемиди с плетеница и антефикси с Горгона, сочещи директна връзка с метрополията Милет.

Данните за покривите от къснокласическата/елинистическата епоха също показват употребата на различни типове. Основният тип покрив се състои от плоски и покриващи коринтски тип керемиди, съчетани с челни керемиди и антефикси без декорация. Вероятно най-вече в обществени сгради са употребявани и покриви със сими, челни керемиди и антефикси с различна релефна декорация. Интерес представляват страничните сими с лъвски глави, които заместват в покрива челните керемиди, както и палметните антефикси с лаконски покриващи керемиди (Тип 5) и челни керемиди с меандър (Тип 1), които показват употребата на смесен тип покрив от коринтски плоски и лаконски покриващи керемиди.

Макар и малко, данните за употребата на архитектурна теракота през къснокласическата/елинистическата епохи от Аполония Понтика очертават от една страна контактите ѝ с водещият в този период център на производство – Месамбрия, а от друга, показват възможности за идентифициране на аполонийско производство на архитектурна теракота (сими с релефни лъвски глави, сими с редуващи се глави на сатири и полупалмети/палмети).

В заключението са систематизирани основните резултати от анализа и интерпретацията на използваните археологически материали. С основание авторът очаква те да послужат за публикуването на данните от много проучени комплекси на територията на античния град и в хинтирланда му.

Рецензираната монография е задълбочен научен труд, изследващ и интерпретиращ една сложна проблематика от сферата на античната монументална архитектура, базиран на богатите археологически данни от проучванията на античната Аполония Понтика и нейната хора и представлява добра база за пълноценно публикуване на артефакти от различни комплекси.

4. Даниела Стоянова участва в конкурса и с 20 от своите научни публикации - студии и статии, всички публикувани след 2002 г. От тях 2 студии са в реферирани и индексирани издания, 7 са издадени на английски език в престижни чужди и български научни издания и поредици, 9 са в съавторство. Това прави впечатление, но за колегите, които я познаваме добре, е логично следствие от работата ѝ по различни научни проблеми и проекти с готовност за споделяне на информация и специфични знания (за което е често търсена в такива начинания) и личното ѝ разбиране, че съвременният изследователски процес в много случаи неизбежно е колективно интелектуално усилие.

Всички публикации от този списък носят белезите на задълбочени изследвания с несъмнени приноси. Сред тях бих открил няколко. На първо място изпъква студията за гробничната архитектура в Тракия от класическата и елинистическата епоха (прил. 21) в престижното издание *A Companion to Ancient Thrace* на авторитетното американско издателство Wiley Blackwell (2015). Самият факт, че

Даниела Стоянова бе поканена от издателите и съставителите за автор на текст по тази представителна тема, е индикация за оценката ѝ като специалист в тази проблематика. В рамките на предопределен неголям по обем текст са представени балансирано характеристиките на известните към момента на публикацията над 200 гробници като пространствена позиция, строителни материали и техники, конструктивни и композиционни решения (с основни варианти), елементи на интериора и декорацията, с акцент на оформлението и белезите на йонийски и дорийски ордер в рамките на входните отвори, важни за определяне на архитектурните концепции и връзки с основните тенденции в елинската монументална архитектура.

Изследването на импорта на керемиди от Синопе и Хераклея Понтика в района на Западното Черноморие, докладвано на престижен международен форум в Синоп (Турция, ант. Синопе) през 2009 г. (Прил. 13) е проява на натрупаните личен опит при обработката на изследвания материал, ерудиция и професионално самочувствие в проблематиката на представения хабилитационен труд. Представеният синтез и интерпретация на информация, всъщност от по-обхвaten регион, защото освен от западнопонтийските апойкии, са включени и данни от Панское в Северозападен Крим и Олбия, е пръв по своя обхвaten характер. Изводът, че импорът от посочените водещи производствени центрове в изследваните селищни центрове не е бил особено интензивен, заради силно развитото местно производство на керемиди и архитектурна теракота, получи положителна оценка и докладът бе оценен високо от присъстващи авторитетни специалисти в областта на архитектурната теракота и строителна керамика.

Цялостната публикация на резултатите от проучването на монументална сграда от укрепената резиденция на в. Кози грамади, съвместно с проучвателя (прил. 16), е пример за покана към Даниела Стоянова за професионална помощ в изследването и интерпретацията на един специфичен, на практика уникален за Тракия, обект на монументалната архитектура. На базата на богатата, качествено изпълнена фото и графична документация и откритите артефакти, вследствие на прецизен архитектурния анализ са дефинирани планът, строителните материали и техника на градеж, архитектурната декорация и е предложена тясна хронология на сградата с вероятна публична функция. Определено е мястото ѝ в контекста на развитието на монументалната архитектура в района на западната половина на Горнотракийската низина и Същинска Средна гора, както и на Егейския ареал през класическата епоха.

Студията, в която е направена цялостна публикация на резултатите от спасителните проучвания на уникална монументална гробница при с. Гагово, общ. Попово, съвместно с ръководителя на разкопките (прил. 17) е пример за скрупулозна, професионална работа на терен, с изготвяне на качествена документация и представяне и интерпретация, както на архитектурния паметник, така и на всички артефакти, за да се достигне до реконструкция и интерпретация на силно разрушена конструкция на монументална гробница с две успоредно

изградени куполни гробни камери, с обща предгробна камера, допълнителни помещения и поне две фази в решението на предфасадното пространство – архитектурен проект без аналог, и в Тракия, и съседните земи, изпълнен на високо ниво. Това откритие провокира теренни проучвания и идентифициране в непосредствена близост на неизвестен резиденциален център в гетските земи от класическата и ранноелинистическата епоха.

В приложения общ списък на трудове темата за архитектурната археология е също определяща за научните интереси на Д. Стоянова. Списъкът впечатлява с броя на публикациите, с изданията и научните формати, в които Д. Стоянова е съавтор в колективни монографии (5), студии и статии (49), научни съобщения (24), текстове в каталози на изложби, сред които се откроява този на тракийската изложба в Музея Лувър (11), научни рецензии (2), съставителство и научна редакция на сборници (4). Вероятно следва да се открие наборът от публикации, свързани с изследванията на тракийския град при Сборяново, в археологическия екип на който тя участва от началото на професионалната си кариера и на които ще посвети още много като ръководител.

Публикациите на Даниела Стоянова се отличават с изключителна задълбоченост, ясен, строго професионален израз и стил. Белег за научните приноси в публикациите ѝ в престижни издания са многобройните цитирания в научната литература, приложени в документацията, според отразеното в световни бази данни (Scopus, Web of science).

Познавайки отблизо маниерът ѝ на работа и публикациите ѝ, по-скоро протоколно, бих добавил, че текстовете ѝ се отличават с коректност и няма елементи на плагиатство.

В заключение и като следствие от изложеното по-горе, потвърждавайки посочените качества на Даниела Стоянова като формиран задълбочен изследовател в областта на архитектурната археология, но и в други важни направления на античната археология, прецизен теренен археолог, умел преподавател и педагог, коректен колега и приятел, заявявам своята увереност да гласувам положително за присъждането на гл. ас. д-р **Даниела Стефанова Стоянова** на академичната длъжност „*доцент*“.

9 април 2022 г.

Тотко Стоянов

